

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ САМОВИХОВАННЯ

Самовдосконалення людини існувало з первіснообщинного ладу до сучасності. Життя потребує від людини кмітливості, ініціативності, визначення і розуміння своїх можливостей, цього можна досягти завдяки самовихованню.

Ключові слова: історична епоха, особливості самовиховання, досягнення досконалості.

Постановка наукової проблеми. Визначення основних історичних етапів і напрямків процесу самовиховання є важливою проблемою на сучасному етапі. Відповідно до цього актуалізується історичний аспект процесу самовдосконалення особистості. Він важливий для створення сучасної теорії самовиховання.

Аналіз досліджень і публікацій. Педагогічні основи цієї проблеми отримали обґрунтування в працях О.Я. Арета, М.О. Бердяєва, О.Л. Главацької, П.О. Гончарука, І.О. Донцова, А.Л. Калініченко, П.Ф. Каптерєва, С.В. Кириленко, С.М. Ковальова, О.І. Кочетова, В.М. Оржховської, В.В. Рибалка, Л.І. Рувинського, В.О. Сухомлинського, Ю.Л. Трофімова, Т.В. Хілько, Ю.В. Шароніна. Дослідники розкривають основні проблеми самовдосконалення та самовиховання на кожному історичному етапі розвитку людства.

Мета статті. Розглянути особливості процесу самовиховання на основних історичних етапах розвитку людства.

Виклад основного матеріалу. Історія самовиховання набагато давніша, ніж історія цивілізованого виховання. Коріння його заглиблюється у сиву давнину – в епоху первіснообщинного ладу. Вже в той час існували обряди і вірування, які вимагали від людей вироблення необхідних життєвих якостей: сміливості, витривалості, спритності. Ще в епоху патріархату існував обряд ініціації – посвячення юнаків у дорослі. Готуючись до урочистого обряду, підлітки та юнаки тренували себе у мисливській спритності, здатності стримувати почуття болю, голоду, холоду тощо.

Цивілізація стародавнього світу, починаючи від Єгипту і Вавилонії, Індії та Китаю, яка обіймала три-чотири тисячоліття до нашої ери, також ґрунтувалася на самовдосконалій людині, хоч уже тоді існували школи, храми, релігійні вчення філософів, багато жерців, які були своєрідними "науковими працівниками, але тримали свої знання в таємниці як джерело своєї могутності й поклоніння. Свою кар'єру вони робили завдяки великій спостережливості, а згодом, довіривши своєму послідовнику здібності і можливості, заслуговували того, щоб старші жерці передавали свою мудрість наступнику. Такий порядок (майже без винятків) індивідуального самовиховання, яке завершувалося навчанням у великого майстра, існував і на Русі щодо літописців, іконописців, ченців-ігуменів. Тут діяли не закони спадковості, як у князів, а закони таланту і самовиховання [3].

В українській народній педагогіці існувало багато традицій, які дійшли з давнини і свідчили про необхідність дитини займатися самовдосконаленням, щоб посісти в дорослому віці гідне місце серед односельців, не відстати від інших у спокоєній селянській праці, в накопиченні певного добробуту, а в кращому випадку – в піднесенні свого соціального стану. І в давні часи, і нині школа, батьки не можуть повністю навчити всього, що потребує від людини життя, багато залежить від кмітливості, ініціативності, визначення і розуміння своїх можливостей [3].

Жодна видатна людина не стала б великою без навчання і виховання, але вирішальну роль у її формуванні відіграло самовиховання. Історія самовиховання свідчить, що на початку життєвого шляху кожного з видатних і мудрих корифеїв було усвідомлення мотивів, за ним – вироблення програми свого саморозвитку, суворе слідування їй, жорсткий самоконтроль, тренування волі і характеру. Тільки так (іншого шляху немає), вважала людина, можна зробити певні кроки до успіху в житті.

Процес самовиховання особистості є об'єктом вивчення філософів, соціологів, психологів, педагогів і представників інших наук. Його з повним правом можна вважати однією з найдавніших, але завжди актуальних проблем педагогічної теорії та практики. Тисячоліттями цій меті служили і служать настанови, викладені в приказках і прислів'ях, епосах і казках, висловлюваннях видатних людей. Ці думки є скарбницею людської мудрості, містять цінні поради стосовно самовиховання інтелектуальних, моральних і фізичних якостей особистості [3].

Наукові засади для розуміння співвідношення виховання і самовиховання закладені класичною філософією, представники якої, досліджуючи природу людини, вказали на її біосоціальну суть, активне ставлення до навколишньої дійсності та до себе самої. Розвиток особистості розглядався ними не лише як дія зовнішніх сил, але й як результат діяльності самої людини, яка, перетворюючи дійсність, є активним суб'єктом, творцем світу і самої себе.

Філософи Сократ, Епікур, Лукрецій, Демокріт, Аристотель, давньоримські історики залишили чимало цінних порад щодо самовиховання моральних і інтелектуальних якостей людини, збереження її здоров'я, фізичних і моральних сил.

Сократ у відомому висловлюванні "Пізнай самого себе" закликав до самопізнання, з якого власне, і розпочинається самовдосконалення особистості. Він вважав невігластво найбільшим ворогом людини. Сократ говорив про себе: я знаю, що нічого не знаю, а інші і цього не знають. За словами Епікура, подібна самокритика є початком спасіння, тобто самовдосконалення. Без такого уявлення про себе, без усвідомлення своїх недоліків, перш за все браку знань про навколишній світ і про себе, людина перетворюється на самозадоволеного обивателя. Постійне прагнення Сократа до пізнання зробило його одним із великих "учителів людства". "Сократ, – писав Гегель, – силою свого мистецтва і самосвідомої волі розвинув самого себе у видатний характер, заради визначеної життєвої справи, набувши необхідних для цього якостей" [7].

Багато корисних думок про самовиховання знаходимо у найвидатнішого філософа стародавнього часу – Аристотеля. Він розглядає найважливішу проблему самовиховання – ставлення людини до себе. На його думку, сила волі має допомагати розуму в подоланні афектів і пристрастей.

Особливу увагу самовихованню у своєму вченні приділяв Епікур. Мистецтво життя людини полягає, за його твердженням, у надії на саму себе, умінні керувати своїми бажаннями, які знаходять своє відображення у прагненні до нормального фізичного розвитку, пізнання світу і себе, спілкування з подібними собі з метою розвитку своїх духовних сил.

Близьких поглядів дотримувався і Демокріт. Зокрема, він стверджував, що людина може досягти моральної досконалості шляхом формування таких цінних якостей, як самопізнання, самоконтроль, здатність до розумного самообмеження, самодисципліна. "Добрими людьми, – вважав він, – стають більше від вправ, ніж від природи". Силою своєї волі Демокріт зумів виправити власні мовленнєві вади і стати одним із найвідоміших ораторів в античній історії [3;7].

Величезною силою волі, прагненням до самовиховання відзначались багато інших представників античності. Г. Гегель писав, що такі видатні діячі древньої Греції, як Перикл, Софокл, Фукидід, Сократ та інші, "розвинули свою індивідуальність, надавши їй своєрідний характер, який став визначальною рисою їхньої сутності і єдиним началом, що проходить червоною ниткою через усе їхнє життя". Далі він наголошував, що "такі особистості не створені природою, а самостійно зробили себе тими, якими вони були; вони стали тими, якими хотіли бути, і залишились вірними цьому своєму прагненню до кінця життя" [3].

Видатний педагог і громадський діяч Ян Амос Коменський висунув за ідеал образ енергійної, ввічливої і тактовної людини, яка веде правильний спосіб життя. Він закликав до самопізнання і керування розвитком своєї особистості. Його відомі праці "Правила життя", "Настанови в моральності для юнацтва" та інші закликають до активного самовиховання, до вершин морального вдосконалення [5].

Під впливом ідей французьких просвітителів і перших класичних метафізиків-матеріалістів народжувався новий підхід до самовиховання. Педагогічні висловлювання Френсіса Бекона, окремі праці Джона Локка містять багато думок щодо нього. Так, у трактаті Джона Локка "Про виховання розуму" докладно розглядається проблема самоосвіти як розумового саморозвитку, порушуються питання організації самонавчання.

Докладніше "закони саморозвитку" викладає Рене Декарт у "Правилах до керування розумом". Інший його трактат "Пристрасті душі" присвячено психоаналізу духовного стану людини. Він вважає найважливішим завоюванням душі – владу людини над своїми почуттями.

Жан-Жак Руссо надавав внутрішньому світу людини вирішального значення у формуванні особистості. У "Сповіді" він наділяє людину винятковою складністю її внутрішнього світу; в романі "Нова Елоїза" глибоко аналізує процес подолання почуттів в ім'я обов'язку [1].

У Новий час самовихованням цілеспрямовано займався відомий американський просвітитель Бенджамін Франклін. В автобіографії він описав розроблений ним принцип самовиховання: "... я задумав сміливий і важкий план досягнення моральної досконалості. Я хотів жити, ніколи не роблячи жодних помилок, перемігши все, до чого мене могли штовхнути природні шляхи, звички чи суспільство. Оскільки я знав чи думав, що знаю – що добре і що погано, то я не бачив причини, чому б мені завжди не наслідувати одного і не уникати іншого" [12].

Цікаві думки про самовиховання висловлював німецький філософ І. Кант. Його система самовиховання чітко простежується у сформульованому ним головному принципі: "Владай своєю натурою, інакше вона буде владати тобою". Оцінюючи філософію Канта, Ф. Шиллер писав: "Про смертну людину поки що ніхто не сказав більше високих слів, ніж Кант, що і складає зміст усієї його філософії: "Визнач себе сам" [12].

На особливій ролі самовиховання у становленні особистості наголошував і Гегель: "... здатність пізнавати своє власне "Я" є важливим моментом у духовному розвитку дитини; з цього моменту вона робиться придатною до рефлексії над собою. Але найголовнішим є тут відчуття, яке у неї прокидається, що вона ще не є те, чим повинна бути, і живе бажання стати такою ж, як і дорослі, серед яких вона живе... Це особисте прагнення дітей до виховання є іманентний момент будь-якого виховання" [12].

Ідеями необхідності духовного самовдосконалення просякнута вітчизняна філософія кінця XIX – початку XX століття. Визначаючи головну життєву мету як реалізацію в людині божественного, її представники вбачали сутність самовдосконалення у прагненні до Бога як до морального ідеалу.

Вітчизняні філософи сприймали духовне самовдосконалення як шлях поступового розвитку окремо взятого індивіда і суспільства в цілому. Зокрема, засновник "нового християнства" М. Бердяєв розглядав самопізнання як найважливіший засіб удосконалення людини. "Моя особистість, – писав він, – не є готова реальність, я створюю свою особистість, творю її і тоді, коли пізнаю себе" [2].

Правильність поглядів вченого-філософа стосовно ролі самовиховання у становленні й розвитку особистості підтверджують життєві факти. Як показує досвід, більшість із видатних людей у дитинстві зазнали певних труднощів: бідність і розпад сім'ї, приниження, терор. В одних у сім'ї було нестабільним матеріальне становище: від дефіцитів до злиднів. Інші страждали від своїх фізичних вад: сліпота, глухота, хронічні хвороби, невдала зовнішність, низький зріст, дефект мови або від постійного незадоволення батьків їхнім навчанням у школі чи успіхами в інших сферах життя. Потреба більшості цих людей компенсувати у дитинстві свої недоліки, життєві невдачі та негаразди виявилась головним стимулом у боротьбі за успіх у житті [3].

Багато цінного в розвиток теорії і практики самовиховання внесли такі відомі особистості, як І. Гете, Ч. Дарвін, О. Суворов, Л. Толстой, К. Ушинський, А. Чехов. Своім життям і діяльністю вони переконливо довели, що самовиховання є надзвичайно важливим фактором у становленні особистості, а його правильна організація сприяє максимальному розвитку фізичних, моральних і духовних якостей, робить людину в значній мірі господарем своєї долі.

Як приклад можна навести програму самовдосконалення юного Л. Толстого: "1. Вивчити весь курс юридичних наук, які потрібні для остаточного екзамену в університеті. 2. Вивчити практичну медицину і частину теоретичної. 3. Вивчити мови: французьку, російську, німецьку, англійську, італійську, латинську. 4. Вивчити сільське господарство, як теоретичне, так і практичне. 5. Вивчити історію, географію і статистику. 6. Вивчити математику, гімназійний курс. 7. Написати дисертацію. 8. Досягти середнього ступеня досконалості в музиці і живописі. 9. Написати правила. 10. Дістати деякі знання в природничих науках. 11. Скласти твори з усіх предметів, які вивчатиму" [7].

Моральні правила, які склав для себе К. Ушинський: "1. Спокій цілковитий, у крайньому разі – зовнішній. 2. Прямота у словах і вчинках. 3. Обдуманість дій. 4. Рішучість. 5. Не говорити про себе без потреби жодного слова. 6. Не гаяти часу несвідомо; робити те, що треба, а не те, що трапиться. 7. Витратити тільки на необхідне або приємне, а не за пристрастями витратити. 8. Кожен вечір добросовісно давати собі звіт у вчинках. 9. Ніколи не хвастати тим, що було, ні тим, що є, ні тим, що буде. 10. Нікому не показувати цього" [7].

Проблема самовиховання посідає чільне місце і в дослідженнях психологів. Зокрема, великий внесок у розробку теоретичних засад самовиховання, розуміння його змісту зробили Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн. Основна їх позиція полягала в тому, що самовиховання не може розглядатись ні у відриві від зовнішнього світу, ні в простому пристосуванні до нього. Воно виникає в результаті активної взаємодії з навколишнім середовищем, забезпечуючи нову сходинку в розвитку особистості.

У психологічних дослідженнях наголошується на нерозривному зв'язку самовиховання з такими особистісними характеристиками суб'єктів, як їх діяльність, спілкування, становлення. Так, О. Леонтьєв, аналізуючи внутрішні і зовнішні аспекти діяльності, розглядає її творчий характер, що набуває для людини особистісного смислу, оскільки вона відтворює себе, своє ставлення до світу [5].

К. Абульханова-Славська, досліджуючи проблему життєдіяльності, виділяє таке поняття як "діяльнісне ставлення людини до світу", і розглядає механізм побудови себе в системі таких відносин. На її думку, особистісні стосунки самі можуть бути зрозумілі лише через принцип відтворення: особистість об'єктивує себе певним чином, творить свої взаємини зі світом, а потім "впізнає" саму себе у новій якості в своєму об'єктивному прояві" [4].

У філософській і психологічній літературі акцентується увага на тому, що в процесі самовиховання відбувається трансформація зовнішніх вимог у внутрішні регулятори поведінки та життєдіяльності (інтеріоризація). Причому різні дослідники дещо по-різному вважають основними ті чи інші фактори, які суттєво впливають на самовиховання.

О. Ковальов, наприклад, наголошує на ролі суспільного фактора, на взаємозв'язку виховання і самовиховання, на значущості колективу, сім'ї в організації самовиховання [7].

О. Арет, проаналізувавши особливості самовиховання, його методи та прийоми організації на різних етапах суспільного розвитку, виділяє самопізнання і мотивацію, самопримус і саморегулювання [1].

О. Кочетов особливо увагу зосереджує на формах саморозвитку, взаємозв'язку виховання і самовиховання, організації самовиховання у підлітковому віці [8].

Дослідження В. Якобсона більш спрямовані на аналіз самовиховання почуттів. У працях Т. Агафонова визначається роль самоаналізу у вихованні волі. М. Боришевський досліджує самовиховання у ракурсі його значущості в самоактивності особистості [10].

Питанню самовиховання характеру, волі приділяється увага в дослідженнях В. Крутецького, Л. Рувинського, С. Хохлова та ін. Автори наголошують на ролі спеціальних тренувань, переборення перешкод у вихованні волі, аналізують способи впливу особистості на себе, особливо в складних умовах. На їхню думку, дещо іншим повинно бути співвідношення між самовихованням і вихованням. Головним має бути самовиховання, а допоміжним – виховання. Вся навчально-виховна робота повинна сприяти кращому і зручнішому удосконаленню самовиховання [11].

У розвиток теорії і практики самовиховання великий внесок зробили представники вітчизняної педагогіки П. Каптерев, А. Макаренко, Л. Рувинський, С. Рубінштейн, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський, В. Оржеховська та ін. Вони розглядали самовиховання як один із найсуттєвіших факторів розвитку особистості. На їхню думку, тільки те виховання вважається ефективним, яке пробуджує в особистості потреби в самовихованні. І чим старшою стає особистість, тим більша роль у її формуванні має належати самовихованню. Мистецтво ж розумового і морального виховання полягає у пробудженні серця і розуму учнів, а не простому повідомленні інформації та порад. Те, що зазвичай називається вихованням і освітою, при глибшому погляді на справу виявляється переважно самовихованням і самоосвітою, а часто і прямою боротьбою самовиховуваного проти виховних впливів на нього інших людей і речей [3; 6; 9; 11; 12].

Зокрема, велику увагу взаємозв'язку виховання і самовиховання приділяв В. Сухомлинський. Він неодноразово зазначав, що всі методи виховання повинні сприяти тому, аби людина подивилась на себе саму, прагнула пізнати свій внутрішній світ, щоб усі сили її душі були спрямовані на те, щоб зробити себе кращою, досконалішою. Великий педагог-гуманіст стверджував, що самовиховання – це не щось допоміжне у вихованні, а міцний його фундамент. Ніхто не зможе виховати людину, якщо вона сама себе не виховає. "Підліток стає справжньою людиною лише тоді, коли він уміє пильно вдивлятися не тільки в навколишній світ, а й у самого себе, коли він прагне пізнати не тільки речі і явища навколо себе, а й свій внутрішній світ, коли сили його душі спрямовані на те, щоб зробити самого себе кращим, досконалішим". Він був глибоко переконаний, що тільки те виховання є справжнім, яке спонукає до самовиховання. Водночас педагог визнавав: "Учити самовихованню незмірно важче, ніж організувати недільні розваги; незмірно важче і складніше, ніж схопити підлітка за руку і не випустити його доти, поки він не вийшов із стін школи, поки його не сп'яніло повітря, вільне від заборон і регламентацій. Тільки виховання, яке спонукає до самовиховання, може розв'язати цю важку проблему". В. Сухомлинський був глибоко переконаний у тому, що юнаків і дівчат необхідно не лише виховувати, але й у значно більшій мірі, ніж підлітків, залучати до самовиховання [12].

Проблема турбує і сучасних педагогів. Так, російський педагог В. Шадріков у своєму Проекті "індивідуалізація навчання на основі особистісно-орієнтованого навчального плану загальноосвітньої школи" вважає, що у сучасних умовах втрачається суттєвий аспект діяльності, її розуміння як щастя, як форми самовираження, як форми становлення людини, що закладено в її потенції. Його Проект передбачає, що одне з головних завдань нової школи – формування характеру особистості. Тому при розробці концепції нової школи відроджуються методи самостійного володіння навчальним матеріалом, а також методи і прийоми самовдосконалення, самовиховання особистості [13].

Велика увага самовихованню приділяється у дослідженнях зарубіжних психологів і педагогів, зокрема, представників персоналістичних теорій розвитку особистості. У прихильників цього напрямку основним фактором розвитку особистості вважається саме активність особистості у формі самоактуалізації, саморозвитку. Таку позицію обстоюють прибічники гуманістичної психології (А. Комбс, А. Маслоу, К. Роджерс), що сформувалася в середині ХХ ст. як реакція проти зовнішнього детермінізму біхевіористів і внутрішнього детермінізму фрейдистів. Гуманістична психологія тісно пов'язана з філософією екзистенціалізму, у центрі уваги якої – прагнення людини знайти сенс свого особистого існування і жити вільно та відповідально згідно з етичними принципами. Психологи гуманістичного напрямку відкидають детермінізм потягів, інстинктів або середовища: вони вважають, що люди самі вибирають, як їм жити і якими бути.

"Не забувайте найбільш важливий факт: ні оточення не є визначальними факторами, – стверджував австрійський психолог А. Адлер. Вони лише забезпечують вихідну основу для розвитку і той вплив, на який індивідуум відповідає, використовуючи свою творчу силу". Спадковість і оточення, на його думку, роблять свій внесок у формування особистості, але вплив творчого "Я" набагато перевершує їхню дію. Зрештою, основне значення має не те, чим людина наділена від народження (спадковість) або з чим вона стикається в житті (середовище), а те, як вона сприймає те й інше і розпоряджається ним [3; 10].

На думку Маслоу, "джерела становлення гуманності знаходяться тільки в самій особистості, вони жодним чином не створені суспільством. Останнє може лише допомогти чи перешкодити становленню гуманності людини, так само як садівник може допомогти чи завадити росту куща троянд, проте він не може зробити, щоб замість куща троянд ріс дуб" [7].

Таке розуміння розвитку особистості обумовлює специфічну роль виховання. "Виховання, – на думку К. Гоулда, – це різноманітні види становлення, формування вибору, боротьба людини за те, щоб кимсь стати... Мета усього процесу виховання полягає в тому, щоб навчити людину творити себе як особистість" [3; 6].

Отже, прихильники гуманістичного напрямку вважають, що розвиток особистості визначається її внутрішнім прагненням до самоактуалізації, тобто реалізації всіх своїх потенційних можливостей. Виховання ж та інші зовнішні фактори лише не повинні цьому перешкоджати. Особлива цінність надається самовихованню, завдяки якому особистість розвиває свої здібності, утверджує власну індивідуальність і неповторність. Виховання нерідко розглядається як маніпулювання особистістю або зовнішній тиск, що стримує розвиток індивідуальної своєрідності людини, уніфікує їх, нав'язує шаблонні норми і способи поведінки.

Гуманістична психологія сприяла поширенню методів виховання, що ґрунтуються на повазі до унікальності кожної людини і вірі в творчий потенціал особистості. У роботах її прихильників (В. Матурін, Ф. Ферстер, С. Смайльс, Е. Кай, А. Маслоу, М. Монтессорі, К. Роджерс та ін.) досліджуються умови самовиховання, способи і прийоми вироблення волі, виховання умінь і навичок самоконтролю, розумового самовиховання і самоосвіти, прийоми самопереконавання і самонавіювання (Д. Карнегі, А. Аберхеймер) [3; 10].

Цікавим у цьому плані є досвід організації самовиховання у скаутських організаціях молоді. Викликає інтерес така вікова тупа, як скаути-дослідники (15-20 років), які об'єднуються за інтересами і спеціалізуються в певному виді діяльності (археологія, архітектура, лісова справа та ін.). Тут юнаки й дівчата отримують знання з тієї чи іншої професії, що сприяє її свідомому вибору. До програми вікових скаутських груп вводяться заняття з певних спеціальностей. Скаути, які засвоїли яку-небудь спеціальність і успішно витримали з неї випробування, зобов'язані скласти іспити, щоб довести, що ці навички ними не втрачені. Засновник скаутського руху Баден-Пауелл вважав, що ключ до виховання і самовиховання "не в тому, щоб навчити, а в тому, щоб змусити бойскаута самого вчитися, розпалити в ньому бажання самому збагачуватися знаннями, вміннями та навичками" [3; 9].

За рубежем тривають активні пошуки механізмів самовдосконалення і самозміни особистості. Англійський психолог П. Флетсер розглядає як засіб самовдосконалення особистості самонавіювання, яке неодмінно приведе до щасливішого і кращого життя.

Американський психолог Дж. Пітер пропонує концепцію самоактуалізації як шлях, завдяки якому можна досягти щастя, перебороти свої недоліки, набутти впевненості у власних силах з метою досягнення успіхів у службовій кар'єрі.

Хоча необхідність самовиховання завжди підкреслювалась у працях великих філософів, психологів і педагогів, проте вітчизняна педагогічна наука радянського періоду ігнорувала стародавні навчання, особливо якщо вони були пов'язані з релігією. Недооцінювались і праці "буржуазних" педагогів і психологів. Крім того, тоталітарний режим не сприяв належному розвитку самостійності в судженнях, мисленні та поведінці особистості. Самовиховання найчастіше зводилось до виховання дисциплінованості, характеру та волі, правил і способів поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арет А.Я. Очерки по теории самовоспитания. – Фрунзе, 1981.
2. Бердяев Н.А. Самопознание / Опыт философской автобиографии. – М., 1990. – 336 с.
3. Главацька О.Л. Основи самовиховання особистості. Навчально-методичний посібник. – Тернопіль, 2008. – 206 с.
4. Донцов И.А. Самовоспитание личности: философско-этические проблемы. – М., 1984.
5. Калініченко А.Л. Самовиховання як фактор формування особистості // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка і психологія. – 2000. – С. 68-73.
6. Каптерев П.Ф. О саморазвитии и самовоспитании // Педагогика. – № 7. – 1999. – С. 73-84.
7. Ковалев С.М. Воспитание и самовоспитание. – М., 1986.
8. Кочетов А.И. Как заниматься самовоспитанием. – Минск, 1995.
9. Оржеховська В.М., Хілько Т.В., Кириленко С.В. Посібник з самовиховання. – К., 1996.
10. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 1999.
11. Рувинский Л.И. Самовоспитание личности. – М., 1984.
12. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т., Т. 5. Виховання і самовиховання. – К., 1997.
13. Шаронин Ю.В. Синергетика и творчество: некоторые аспекты теории и практики нового методологического подхода // Школа. – 1996. – № 4. – С. 46-54.

Грищенко С.В.

ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ САМОВОСПИТАНИЯ

Самосовершенствование человека существовало с первобытнообщинного строя до современности. Жизнь требует от человека сообразительности, инициативности, определения и понимания своих возможностей, этого можно достичь благодаря самовоспитанию.

Ключевые слова: историческая эпоха, особенности самовоспитания, достижение совершенства.

Grischenko S.V.

HISTORICAL ASPECT OF SELF-EDUCATION

Self-perfection of man existed from the primitive communal system to contemporaneity. Life requires from the man of shrewdness, initiative, determination and understanding of the possibilities, it can be attained to due to self-education.

Key words: historical epoch, features of self-education, achievement of perfection.

Стаття надійшла до редакції 26.11.10